

Творчасць Уладзіміра Жылкі: эматыўныя ключы і коды

УДК 821.161.3.09

Святлана КАЛЯДКА,
доктар філалагічных навук,
дацэнт

Святлана КАЛЯДКА. Творчасць Уладзіміра Жылкі: эматыўныя ключы і коды. У артыкуле разглядаецца драматычны лёс Уладзіміра Жылкі як эматыўнага тыпу творчай асобы. З дапамогай тэорыі эматыўнасці паэзіі асэнсоўваецца прэвалюванне элегічнага модусу мастацкасці і яго ўздзеянне на мастацкую карціну свету. Абгрунтаўваецца ўзаемадзеянне ў творчым метады прыняцця рамантызму, мадэрнізму і неаромантызму, абумоўленае ў тым ліку сыходжаннем розных модусаў мастацкасці і іх сутыкненнем у мастацкіх самаідэнтыфікацыйных працэсах. Тлумачыцца сувязь мадальнасці паэтычнага выказвання з лірызмам суб'ектнага выяўлення. Вызначаецца, што сімвалічная прырода «хараства» ў паэзіі У. Жылкі ўгрунтавана на барацьбе моцнага духу і збалелага цела.

Ключавыя словы: паэзія У. Жылкі, эматыўнасць, элегічны модус мастацкасці, рамантызм, мадэрнізм, эматыўныя дамінанты.

Svetlana KOLYADKO. Creativity of Uladzimir Žylka: Emotive keys and codes. The article examines the dramatic fate of Uladzimir Žylka who could be described as an emotional type of creative person. Based on the theory of poetry emotionality, the author tries to conceptualize the predominance of the elegiac mode in his works and their impact on the artistic view of the world. The author analyzes the interaction of the principles of Romanticism, Modernism and Neo-Romanticism that was rooted, among other things, in the convergence of various modes of art and their collision in artistic self-identification processes. The author explains the connection between the modality of poetic expression and the lyricism of subjective expression. She arrives at a conclusion that the symbolic nature of 'beauty' in the poetry of Uladzimir Žylka is based on the struggle between a strong spirit and an ailing body.

Keywords: poetry of Uladzimir Žylka, emotionality, elegiac mode of creativity, Romanticism, Modernism, emotional dominants.

Боль, пакута лечаць і вучаць

Як паэта Уладзіміра Жылку абудзіў вызваленчы рух у Заходняй Беларусі, менавіта яму было наканавана стаць «песняром уздыму і спаду паўстанцкай барацьбы» [1, с. 8]. Безумоўна, падобны сацыялагічна-ідэалагічны падыход і высновы У. Калесніка аб ролі У. Жылкі ў літаратурным працэсе маюць права на існаванне, але калі асэнсаваць творчы лёс паэта з далучэннем літаратуразнаўчай эматыялогіі, з акцэнтаваннем на эмацыянальна-пачуццёвых дамінантах яго вершаў, то мы зможам разгледзець і іншага Уладзіміра Жылку.

Паэт, перакладчык, крытык Уладзімір Адамавіч Жылка нарадзіўся 27 мая 1900 года ў в. Макашы Навагрудскага павета Мінскай губерні (цяпер Нясвіжскі раён Мінскай вобласці). У лёсе маладога чалавека былі гарадское вучылішча

[ОБ АВТОРЕ]

КАЛЯДКА Святлана Уладзіміраўна.

Нарадзілася на Брэстчыне. Скончыла Брэсцкі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А.С. Пушкіна (1993), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі (1996).

З 1997 года працуе ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы (цяпер Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі) малодшым, навуковым, старшым, вядучым навуковым супрацоўнікам.

Доктар філалагічных навук (2021), дацэнт (2011).

Аўтар больш за 200 навуковых работ, сярод якіх чатыры манаграфіі, шэсць калектыўных манаграфій, пяць вучэбна-метадычных дапаможнікаў у суаўтарстве.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэарэтычная паэтыка, літаратуразнаўчая эматыялогія, тэксталогія, беларуская паэзія XX–XXI стагоддзяў.

ў Міры, тры класы Багародзіцкага аграрнамічнага вучылішча і сельскагаспадарчая школа ў Мінску, бежанства разам з сям'ёй у Тульскую губерню, затым Вільня, Коўна, Дзвінск (Даўгаўпілс). Як пісаў Барыс Сачанка, «гэты няўрымслівы чалавек перад гэтым [Прагай] шмат дзе пабываў, і ўсё ў яго лёсе складвалася не лепшым чынам. <...> Аднак ужо ў 1920 г. выяўляецца, што ён захварэў на сухоты. Трэба лячыцца. Прымаецца рашэнне ехаць на папраўку да сваякоў, што жылі пад Гарадзеей. <...> Сваякі, хочучы памагчы хвораму, робяць усё, што было ў іх сілах, – накіроўваюць Уладзіміра Жылку ў Вільню, каб ён атрымаў хоць якую адукацыю. Там Уладзімір Жылка знаёміцца з Максімам Гарэцкім, з іншымі дзеячамі вызваленчага і культурнага руху – з Ядвігіным Ш., Г. Леўчыкам, Б. Тарашкевічам, Л. Родзевічам, з братамі Канчэўскімі...» [2, с. 166].

З 1921 года супрацоўнічаў і друкаваўся ў заходнебеларускай прэсе («Беларускія ведамасці», «Наша думка», «Наша будучыня», «Новае жыццё»). У 1924 годзе ў Вільні выдаецца першы зборнік паэзіі Уладзіміра Жылкі «На ростанях». Безумоўна, ідэйна-тэматычны кірунак творчасці быў звязаны з адлюстраваннем падзей, настрояў на заходнебеларускіх землях у 1920–1930-я гады. Ужо сярод першых апублікаваных вершаў У. Жылкі публіцыстычныя і агітацыйныя творы з патрыятычным заклікам да беларускага народа. «Заклапочанасць доляй „курных хат“ вынікала з трапяткой любові паэта да роднага краю, заняволенанага, прыгнечанага акупантамі. Ён мусіць цярпець за яго долю, за яго будучыню» [3, с. 95]. У першым зборніку паэта мы знойдзем вершы, у якіх гучаць грамадзянскія матывы, дзе ўздымаецца праблема адказнасці за лёс Заходняй Беларусі («Ізноў пытанні...»). Паэтызацыя ідэі вызваленчай барацьбы, сцвярджанне яе высакароднасці, вядома, адбывалася з удзелам эмацыянальнай ацэнкі, адносін, якія ўплывалі на танальнасць паэтычных выказванняў і ўсяго тэксту (у творах публіцыстычнае абурэнне праз палітычны стан у краіне, апантанасць і пагарда да паноў, сентыментальны жалі і спачуванне прыгнечаным сялянам і рабочым і г. д. – гэта эматыўныя коды, якія дазваляюць узнавіць і раскрыць сэнсы карэляцыі «я-свет» у творчасці паэта). Як заўважыў У. Калеснік, «У. Жылка аказваецца паэтам, які ўмее перадаць грамадзянскія ідэі глыбока асабіста, як інтымныя рухі душы лірычнага героя» [1, с. 9]. Сапраўды, названая асабліваць творчага метаду У. Жылкі ўплывае на жанр твораў, а калі больш дакладна, на жанравую іх разнавіднасць, абумоўленую прэвалюваннем патэтычнай танальнасці ў паэтычным выказванні. У творчасці вылучаюцца творы з патэтычнай жанравай разнавіднасцю, таму што ў аснове паэтычнага выказвання асабліва чутлівасць, кранальная летуценнасць, можна сказаць, ранімасць – ярка выражаныя адносіны аўтара да аб'екта / прадмета адлюстравання.

З самага пачатку праблема паэта і паэзіі ставілася Уладзімірам Жылкам не ў класічным «сопрэжненні» Музы і Таленту, мастацкіх канонаў і творчай індывідуальнасці, нават гэта не самаідэнтыфікацыйныя пошукі, а менавіта пераадоленне праз творчасць уласнай «долі жых». У. Калеснік разважаў: «Час быў поўны трывожных надзей, а юнак аказаўся духоўна разбуджаным, гатовым пайсці за папараць-кветкай праз агонь і ваду, так як хадзілі, створаныя прарочаю думкай Купалы,

Літаратурнае аб'яднанне «Узвышша». Уладзімір Жылка трэці справа ў другім радзе. Мінск. 1929 год

Уладзімір Дубоўка і Уладзімір Жылка.
1928 год

Гусляр і Званар, тымі шляхамі, па якіх вандраваў Багдановічаў Музыка і Коласаў Сымон» [1, с. 5]. Гусляр, Званар, Музыка – яны больш, чым рамантыкі, гэта народныя змагары, выключныя фігуры, узнятыя над будзённасцю, іх роля – несці праўду да людзей, абуджаць іх ад сну. Не думаю, што У. Жылка атаясамліваў сябе менавіта з такімі асобамі, яму больш зразумелым быў боль Праметэя (аднайменны верш, напісаны ў 1924 годзе): «О няволя... нясіла... Ды не! // З гордых вуснаў не вылеціць стогн! // Пакарацца, хіліцца не мне!» [1, с. 77].

Пакутнікі лёс, нязломная сіла і гордае маўчанне старажытнагрэчаскага тытана ўспрымаецца ім хутчэй як ідэал мужнасці, як прыклад самаахвярнага служэння людзям. Канцэпцыя паэта і паэзіі ў Жылкі грунтуецца на процістаянні Сілы і Немачы, Хараства і Цемры як ва ўласным жыцці, так і ў творчасці, яна нібы пераносіцца з жыццёвых катаклізмаў у вершатворчасць, што фіксуецца і ў яго дзённікавых запісах: «Але і Брыдкасць уродства магутнае і ліпкае, як паганяны думкі ў хворага. А я ці не хворы? І ліпне, паскудзіць яна істоту божаю. <... > Песняры, музыкі найбольш адчуваюць гармонію, сугучнасць, таму ім найболей знаёма і агармонія, чорнае. І якое заўзятае змаганне ідзе. У маёй памяці цэлы рой гэтых пакутнікаў-мучальнікаў» [1, с. 130].

У жыцці У. Жылкі эмацыянальную карціну свету складалі змаганне за здароўе, барацьба з сістэмай, расчараванне пасля пераходу на нелегальныя формы барацьбы, трагічныя паражэнні і страты ў шэрагах змагароў («Але божанька, я так утаміўся, такі цяжкі быў мой шлях, такі пакутны, што я ўтаміўся. Мне скарэй хацелася б смерці. Хутчэй адпачыць» [1, с. 138].) Такім чынам, названыя фактары ў фарміраванні творчага суб'екта можна разглядаць эматыўнымі ключамі, якія дазваляюць расшыфраваць сімвалічныя падзеі і карціны паэтычных твораў. Факты біяграфіі, дзённікі, лісты Уладзіміра Жылкі, да якіх будзем звяртацца і далей, становяцца эматыўнымі ключамі не толькі ў вызначэнні эмацыянальнай карціны свету, тыпу светаўспрымання, але і ў вылучэнні эмацыянальнай дамінанты яго творчага працэсу.

На раннім этапе творчасці мастацкай карцінай свету кіравала «вызваленчая легенда беларусаў» [1, с. 10]. Эматыўным ключом да ўвасаблення творчых ідэй у многіх вершах У. Жылкі паўстае абражаная, прыніжаная чалавечая і нацыянальная годнасць беларуса – гэта значыць факты рэальнасці. Будучыня рамантызуецца, а недзе і ідэалізуецца: у ёй усе народы роўныя, каштоўнасці нацый і культур роўнавялікія. Але цягам часу адбудуцца трансфармацыі ў карціне свету, да асэнсавання якіх звернемся пазней.

У адным з лістоў да Антона Луцкевіча У. Жылка прызнаваўся: «Я хачу сказаць, што маю права пісаць не толькі ўрапатрыятачна-пралетарскія рэчы, але й заставацца ў самотным ціхім храме Хараства» [1, с. 135]. Паэт марыў напісаць і выдаць кнігу з матывамі кахання, смерці, прыроды, дзе не было б ніводнай «гучнай» рыфмы. Ён шукаў сябе ў грамадзянскіх закліках, у лірычна-спавядальнай рэфлексіі, у сузіральных настроях, і яго карціна свету паступова набывала то больш яснасці і святла, то змрочнасці і нявер'я ва ўласныя сілы. «Боль і пакута лечаць і таксама вучаць. Ніколі ў мяне не былі такія мужныя і цяперозыя настроі, як цяпер. Абавязаны ім толькі хваробе. І цяперашнія матывы вершаў зусім іншыя» [4, с. 258], –

прызнаваўся ў лісце да А. Луцкевіча ў 1924 годзе У. Жылка. Боль і пакута паўставалі вобразамі-эматывамі шчырых рэфлексій, вызначалі траекторыі перажывання ў лірычных медытацыях, напайнялі эматэмы інтымнай паэзіі. Безумоўна, самапазнанне ўласнага «я» ў хваробе адбывалася пад знакам паглыблення ў асабіста-пачуццёвае, у патаемныя гульні падсвядомасці, а гэта і ёсць асаблівасці самавыяўлення аўтара-эматыва, здольнага праз пераадоленне фізічных і духоўна-душэўных выпрабаванняў стаць эмпатам і словы падтрымкі іншых трансліраваць праз тэксты сугестыўнай паэзіі.

У. Калеснік пісаў: «Але паэты сапраўдныя заварожваюць важкасцю лёсу. Ім наканавана перажыць радасць і адчайную горыч пазнання. Пазнаючы свет не так розумам, як сэрцам і сумленнем, яны нярэдка згараюць у тым пякельным агні праўды, які вызваляюць з поцемкаў чужых душ. Гэта людзі прызначэння. Пра іх нельга сказаць, чаго больш бяруць яны ад свайго таленту – радасці ці пакут. Мабыць, таго і другога роўную меру» [5, с. 5]. Гэта выказанне аднолькава тычыцца і У. Жылкі, і М. Багдановіча, якому У. Жылка прысвяціў санет:

Так зайздасна: насіць вянок паэта
І мець імя задумнае Максім,
Кахаць зямлю з яе жыццём глухім
І песняй перавіць юнацтва леты;
Ад хараства не ведаць іншай мэты
І адшукаць, што горда поўны ім
І родны люд у руху маладым,
І зачарованых палеткаў кветы.
Ды тым цяжэй ў краі чужым заўжды
Счыняць павекі й ведаць, што сюды
Не даляціць зязюлі голас летам
І песня беларуская ў жніво,
І прыгадаць няраз, што мо і ў гэтым
Трагічнае схавана хараство («Максім Багдановіч», 1927) [1, с. 110].

У самотным храме Хараства

Відавочна, што У. Жылку, як і М. Багдановіча, прадчуванне смерці ў маладым узросце выносіла ў іншыя вымярэнні быцця, дзе ўсё ўспрымалася праз іншыя аптычныя ілюзіі. Свет бачыўся ў каардынатах жаданага, чаканага, ім блізкага, а таму творчасць скіравана была прыцягнуць мару на зямлю, ажывіць яе і зрабіць дзейснай, жыватворчай. «Нават тып таленту У. Жылкі і М. Багдановіча надзіва сугучны, у іх зраўнаважаны эмацыянальна-інтуіцыйны і інтэлектуальны спосаб пазнання і асэнсавання рэчаіснасці, лірычны герой адчувае сябе спадчыннікам суровых заветаў мінулага, адказным перад памяццю будучых пакаленняў» [1, с. 9]. Сапраўды, тып светаўспрымання збліжае двух паэтаў: трагічнае засталася ў біяграфіі аўтара («І ці можна быць светлым, калі тваё жыццё, як хаўтурны матыў?» [1, с. 134]), а ў творчасці лірычнага героя рухала наперад рамантычнае памкненне да прыгажосці свету, людзей, іх стасункаў, якім кіравала мара, апантанасць змаганнем, вера. Аўтар-суб'ект і суб'ектыўнасць лірычнага «я» дыстанцыяваны: гэту дыстанцыю ўстанаўліваюць эмацыянальная і мастацкая карціны свету.

Ужо ў ранніх вершах «Матылі», «Я кахаў», апублікаваных у 1920 годзе ў газетах «Рунь» і «Беларускае жыццё», адлюстраваны элегічна-драматычныя настроі заўчаснага развітання з жыццём (безумоўна, іх падставай можна лічыць складанасці творчай біяграфіі і лёсу аўтара-суб'екта – туберкулёз у маладога У. Жылкі, а потым і лячэнне ў літоўскім санаторыі «Бірштонас»). Аднак творчасць У. Жылкі, як і ў М. Багдановіча, насуперак лёсу, нягледзячы на ўдзел паэта ў трагічных падзеях на заходнебеларускіх землях, не набыла трагічнага пафасу. Да, мы можам узнавіць па эматэмах паэтычных твораў драматургію змагання з хваробай, і яна выклікае эмпатыю, прымушае паверыць у моц духу лірычнага героя і разам з ім паэта. Як расказваў сам У. Жылка ў дзённых, «можа таму і кахаў – і Беларусь, і барацьбу, і буры, і вясняныя громы, і палі, і сенажаці, што ва ўсім гэтым свяціўся Яго свет. (Цікава, што па-беларуску Хараство, як і Неба, як і Сонца, святло, цяпло – ніякага роду.) І чым грубей і недалікатней штоўхае цябе жыццё, чым яго ўсмешкі больш жорсткія, чым балючай жыць, – тым больш хочацца Яго – Хараства. І чым яго менш становіцца ў табе, тым дужэй жаданне, прага Яго» [1, с. 129]. Прыярытэтнай для У. Жылкі тэме-матыву хараства прысвечаны аднайменны верш, напісаны ў 1923 годзе

(менавіта ў гэтым годзе ў дзённіку паэта з'явіцца запіс, дзе ён разважае над тым, як ён разумее характэро, што ўкладвае ў яго тлумачэнне, даючы нам эматыўныя ключы для расшыфравкі сімвалічнай прыроды паняцця і звязаных з ім аўтарскіх адносін і пазіцый). І нам зразумела, што ён імкнуўся да адкрыцця, падобнага блокаўскай Сафіі – сімвалічнага адзінства паняцця, вобраза і архетыпа, што ўвасабляе сувязь паміж светам і Богам:

Нясны і трывожны сны людства,
 І блудны цёмныя яго дарогі,
 Але па-над будзённыя трывогі
 Уносіць нас туга да характэра.
 Так дробная, вясковая дзятва
 З-пад курных стрэх
 (прытулак іх убогі)
 Да рэчкі бег кіруе на разлогі,
 Дзе яснасць вод і золата жарства.
 І верым мы, што злучны дух і маса,
 Гармонія ў жыцці і сэнс-акраса;
 Прытулак ёсць, дзе адпачыць ільга,
 Дзе дасканаласці чаруе ўсмешка.
 Ды дзіўна неяк: хістка сцежка
 І да яго вядзе людства туга («Характэро», 1923) [1, с. 48].

Аднак у асэнсаванні У. Жылкам характэра, у параўнанні з разуменнем красы і гармоніі М. Багдановічам, больш тугі, трывогі, неспакойных разваг пра неспасцігальнае, недасягальнае. «Абодва (Багдановіч і Жылка. – *Аўт.*) былі людзьмі высокай культуры, шчодрой душы, востра адчувалі характэро і памерлі ад сухот у маладым веку. <...> Яго [У. Жылку] цікавіла мастацтва і рэвалюцыйная рэчаіснасць. На гэту тэму ён гаварыў з захапленнем, поўны спадзяванняў і мар» [6, с. 136], – разважаў Ю. Гаўрук. Ды і само характэро, да якога апелявалі У. Жылка і М. Багдановіч, гэта не «характэро» рамантызму з яго дасканаласцю, ідэалізаванай сутнасцю, гарманічнай завершанасцю. Гэта і не зусім філасофская катэгорыя, якая мела функцыю ўзвядзення да боскага, прыгожага. У «характэро» Жылка знаходзіць прытулак для стомленай душы, гавань для трывожнага розуму і ідэю-мару, у якой нарэшце злучацца «дух і маса» рэвалюцыйнай рэчаіснасці. Як бачым, шматаспектнае разуменне «характэра» выводзіць У. Жылку за межы рамантычнай плыні ў літаратуры, таму што да характэра вядзе «людства туга» – рэальныя праблемы жыцця, якія актывізуюць пошукі каардынат іншай рэчаіснасці, больш дасканалай, правільнай з пункту гледжання маралі, этыкі, рэлігіі, грамадскіх законаў. Нават «характэру» надаваліся адраджэнскія функцыі: у гэтым і праяўлялася асаблівасць светабачання У. Жылкі, што мела больш сувязі з неарамантызмам і мадэрнізмам, чым з рамантызмам і рэалізмам. Паэт перажываў, каб яго паэзія не стала далёкай ад рэальнасці, «як габэлена ад бруднай авечкі» [4, с. 262], выказваючы сур'ёзныя патрабаванні да ўласнай і цалкам да беларускай паэзіі, у якой могуць сінхранізавацца здабыткі народнай творчасці і сусветнага пісьменства, што павінны грунтавацца на «ўмелым згарманізаванні высокай культуры і тэхнікі верша разам з народным элементам» [4, с. 262]. «Характэру» ў гэтай гарманізаванай прасторы мастацкага вынаходніцтва аддавалася роля «флагмана», рухальнай ідэі, якая выводзіла з цемры да святла.

З аднаго боку, Уладзіміра Жылку цікавяць «праблемы Вечнасці і Смерці», з іншага – яны неадрыўныя ад грамадска-палітычных тэм, ад падзей жыцця, і гэтая павязь характэрна ідэям мадэрнізму, што ўплывалі на яго мастацкую карціну свету. Адчуваецца ўздзеянне розных літаратурных плыняў мадэрнізму на творчасць У. Жылкі: сам ён у пісьмах не раз пісаў, што шмат чытае, аддае многа часу літаратурнай вучобе, а таму вельмі верагодна, што быў знаёмы з творамі сімвалістаў, футурыстаў, акмеістаў і г. д. М. Скобла зазначаў: «Паэт з еўрапейскай адукацыяй, ён і тварыў у рэчышчы еўрапейскім – у ягонаў творчасці натуральна глядзеліся пентаметры і гексаметы, санеты і вірале, верлібры і беляя вершы. Жылка напісаў першы ў беларускай літаратуры верш з кансананснай рыфмоўкай, спрабаваў стварыць новыя вершаваныя формы. Веданне антычнай літаратуры, класічнай французскай, нямецкай, чэшскай, польскай паэзіі, пэўна ж, падвышалі Жылку ў вачах былых студэнтаў педтэхнікумаў і рабфакаў» [4, с. 19]. У паэтычным зборніку У. Жылкі «На ростані» (1924) М. Скобла вызначае лейтматывам мяжу, скрываючы, «капцы канцовыя» і лічыць, што ў творах відавочна ўздзеянне

«Незнаёмкі» А. Блока, «чыяе парфумныя пахі адчувальныя ў паэзіі Жылкі гэтага перыяду» [4, с. 10]. Так, можна гаварыць пра ўздзеянне сімвалізму на творчасць У. Жылкі. Больш за тое, мы вылучым сімвалы, надзеленыя невычэрпнай шматзначнасцю вобраза – могілкі, балясы, крыж, сон, туман, гушчар, змрок, высахлая трава, меч, аслаблая рука і многія іншыя, але ў яго паэзіі яны маюць роўнавялікае значэнне з іншымі мастацкімі рашэннямі.

У 1923 годзе выходзіць з друку першая кніга У. Жылкі – паэма «Уяўленне», а ў 1924 годзе зборнік вершаў «На ростані». Нельга сцвярджаць, што пафас усёй творчасці Уладзіміра Жылкі сілкуецца верай, надзеяй, больш у ёй тугі, распачы, трывогі, шкадавання, якія насычаюць публіцыстычную скіраванасць выказвання адмоўнымі эмацыянальнымі канатацыямі. Элегічная мастацкасць як вынікае, так і ўступае ў канфрантацыю з ідылічнай карцінай свету (марай аб свабодзе і незалежнасці радзімы, што вяла У. Жылку ў творчасці як маяк: «Губляць жа болей немагчыма // І зносіць болей немага: // Народ, Свабода і Радзіма, – // На ўсё прыйшла адна чарга» [1, с. 94]). Элегічную мастацкасць, што прэвалюе ў творчым самавыяўленні аўтара, можна лічыць вынікам трансфармацыі карціны свету, якая спачатку губляе «пакутніцкую» эмацыянальна-пачуццёвую дамінанту, набывае ідылічныя каардынаты ўласнага быцця (калі сапраўдным шчасцем становіцца вольная радзіма «На родных узлоннях // Натхнёная сіла // Мазольных далоняў // Разбіла, знішчыла // Ярма ланцугі...» [1, с. 46]), а затым зноў вяртаецца да сваіх асноў. Ідылічны модус мастацкасці з’яўляецца ў паэме «Уяўленне», у вершах, дзе радзіма бачыцца вольнай, шчаслівай шчасцем вызваленых з ярма людзей. Гэта той стан – «творчасці смага агнём праняла» [1, с. 44], – калі сумяшчаюцца ўнутраныя межы «я» з межамі многіх іншых суб’ектных «я». «Чаму, зусім не разумею, гоняць рамантызм, насміхаюцца над ім? Рамантызм, ідэалізм – гэта тое, чым трымаецца наша зямля, тое, без чаго існаванне стала б немагчымым, цяжкім і чадным» [1, с. 133], – пісаў у «Дзённіках» У. Жылка, азначаючы пры гэтым уласны шлях у літаратуры. Ён вольна сябе пачуваў у ідэалізавана-рамантычнай прасторы мастацкай думкі. З аднаго боку, у яго творах адлюстраваны канфлікт ідэальнага і рэальнага, асэнсавана роля моцнай асобы ў яе бязмежным рэвалюцыйным індывідуалізме – што характэрна неарамантызму, з другога боку – яго суб’ектыўнае «я», «спарожнены, разбіты гляк» [1, с. 107], імкнулася адгарадзіцца ад рэчаіснасці ў ідэальным свеце Хараства – што пастуліруе мадэрнізм, і ў прыватнасці сімвалізм. Як трапна заўважыў Ю. Гаўрук, «Жылка – паэт абвостраных эмоцый, тонкага ўспрымання рэальнасці, паэт музычнага складу, і, калі яго мары аб харастве і гармоніі разбіваліся аб грубасць і бесчалавечнасць, цяжка пакутаваў, спрабуючы супраціўляцца. І паэзія была для яго сродкам душэўнай разрадкі. Можна выдзеліць дзве крыніцы, адкуль бярэ свае вытокі яго лірыка: народная песня і творчасць сімвалістаў. Асабліва блізкімі яму былі Аляксандр Блок і Персі Бішы Шэлі» [6, с. 138]. Дарэчы, у 1925 годзе У. Жылка піша верш «Да Персі Шэлі», дзе прызнаецца ў моцным уздзеянні таленту паэта на яго творчае жыццё: «І куды б мае думкі ляцелі, // І над ставам схіляліся якім? // Што пазнаў бы ў нябескім касцэле, // Каб не ўверыўся песням тваім? // О чароўнасць! О сонца! О Шэлі! // О, ні з кім незраўнаны, ні з кім!» [1, с. 93].

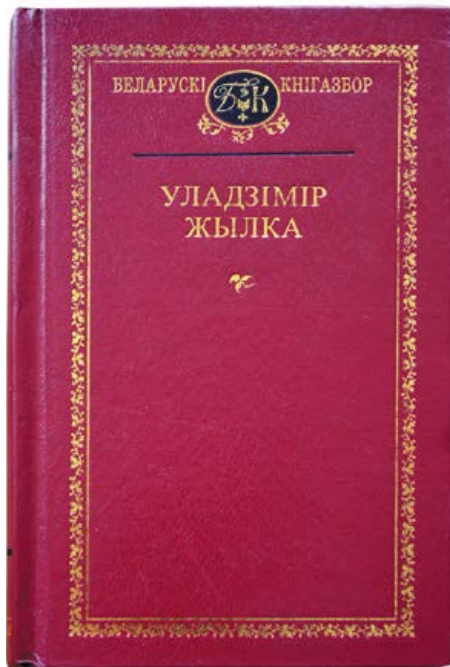
Шчасце было кароткім...
Уладзімір Жылка з жонкай Рымай
Маневіч. Канец 1920-х гадоў

Як бачым, «чароўнасць», «сонца» – архетыповыя дамінанты ў сімвалічнай карціне свету, а таксама эматыўныя коды творчасці, што адсылаюць нас да еўрапейскага рамантызму, дазваляюць выявіць і зразумець дваістасць рацыяналіста і рамантыка, мыслара і мастака У. Жылкі, блізкую натуры Персі Бішы Шэлі. Аднак рэчаіснасць няўмольна ўваходзіла ў рамантычнае светасузіранне і ўносіла свае карэктывы ў самаідэнтыфікацыйныя параметры творцы. А таму яго лірычнае «я» не магло доўга знаходзіцца ў ідылічным хранатопе з замкнёнай прасторай, дзе ёсць вольная Беларусь, родны дом, шчаслівыя людзі, таму што рэальнасць аспрэчвала жаданую ідылію. «З аблокаў ідэалізуючага захаплення стаў і ён глядзець на мужыка-беларуса, а затым на ўвесь беларускі нацыянальна-вызваленчы рух, які ў стрыжні сваім быў таксама працоўна-сялянскі» [1, с. 5–6], – заўважыў У. Калеснік. А гэта якраз і ёсць увасабленне ідылічнага модусу мастацкасці, які ў хуткім часе саступіць месца элегічнаму модусу.

Усё болей хочацца зямнога, простага...

Пасля вяртання з Прагі ў 1926 годзе У. Жылка стаў членам літаратурнага аб'яднання «Маладняк» і апублікаваў свой паэтычны зборнік «З палёў Заходняй Беларусі» (1927). Аднак апынуўшыся на роднай зямлі, ён разумее, наколькі далёкімі ад рэальнага жыцця былі яго ўяўленні аб грамадскіх пераўтварэннях. Ды і хвароба актывізавала свае правы на змучанае працяглай барацьбой за выжыванне цела. «Не хочацца нічога думаць, ні аб чым летуцеці, акрамя як аб Адвечным Сне. Але думкі такія паганяныя, як гразь асенняя, ліпкая. Абрэззелі яны мне. Я калісьці быў светлы і белы, як анёл, і думкі былі як бель вішнёвага цветку, як крылы лебедзя» [1, с. 132], – маркоціўся Уладзімір Жылка, і яго маркота стала вызначальнай у актывізацыі элегічнага модусу мастацкасці ў творах у апошнія гады жыцця, што суправаджалася адасабленнем «я», прыватнага жыцця ад сусвету, рэалій быцця. Элегічны час як складаны кампанент модусу мастацкасці вызначаўся здароўем цела і ўзрушэннем душэўнай энергіі, якія адкрывалі выходы лірычнаму «я» ў мастацкую прастору, існаванне ў часе і прасторы якой драбнілася на асобныя адрэзкі, імгненні, залежныя ад самаадчування. Вершы У. Жылкі ўвасабляюць сціснутыя да чатырохградкоўяў, канцэнтраваныя ў радках хвіліны жыцця без фізічнага болю, у якіх ён, як і ў лёсе М. Багдановіча, бачыў схаванае «трагічнае харакство» (санет «Максім Багдановіч»). Элегічнае «я» паэта проціпастаўляецца свету Вечнасці, а сканцэнтраванасць элегічнага героя на думках аб смерці, яе прыняцці ў маладым узросце робіць яго проціпастаўленым свету жывых. Рэпрэзентуецца элегічны хранатоп – падарожніцтва ад нараджэння да смерці – і звязваецца з комплексам архетыповых матываў «счынення павек», «халаду пустаты», «памяці ніці», «мукі немай», «слодычу адпачыну» і г. д. Памежнае становішча паміж жыццём і смерцю робіць элегічнага лірычнага героя вандроўнікам паміж гэтымі полюсамі. Як паказвае аналіз вершаў У. Жылкі і яго ўласныя прызнанні ў дзённіках і лістах («Смерць саўсім не страшыць, нават больш: яна жаданая госця. Пужае жах жыцця – жорсткі і няўломны, няўмольны. Я баюся пустаты і хаосу, а яны паўнаўладны. <...> Толькі на час праяснее неба нашага духоўнага свету, і здаецца (здаецца толькі!) гармонія. Ах! Як цяжка жыццё, які велізарны цяжар» [1, с. 128]), у паэзіі ўладарыць не «эстэтыка завядання», а «жахлівае харакство» расстання з жыццём, якое стала «велізарным цяжарам». І гэта не толькі ідэйна-тэматычны змест яго паэзіі, але і адзіная магчымасць адчуць сябе чалавекам, стаць патрэбным людзям, пераадольваючы боль і на ўзроўні вершатворчасці.

Кніга выбранага, падрыхтаваная М. Скоблам у 1998 годзе

Мне складана назваць паэта чыстым лірыкам, але лірызм і лірычная спявадальнасць у яго творчым метадазе займаюць значнае месца. Яго лірычныя настроі перадавалі як унутраны неспакой, так і экстравертную ўсхваляванасць улюбёнага ў жыццё чалавека: «Іду я па росным зялёным каберцы, // І песня ад шчасця ў знямозе нямею, // І сэрца, як сонца, і сонца, як сэрца, // Сусветнае сэрца гарыць, пальымнее!» [1, с. 115].

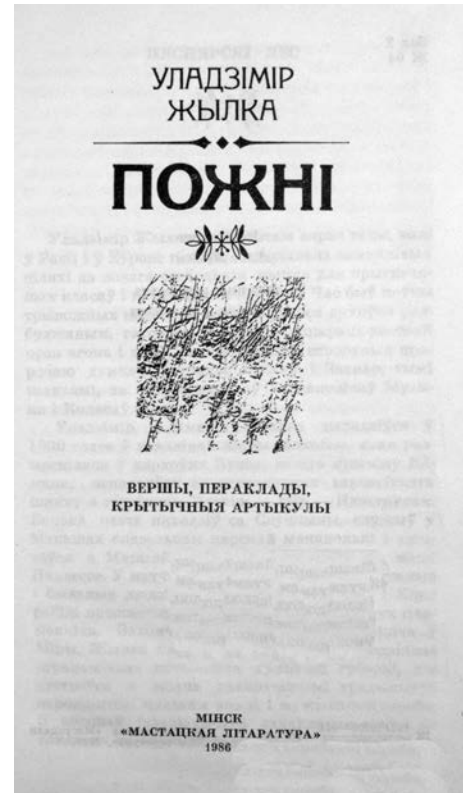
У пражскім перыядзе творчасці з'явіўся цыкл інтымных вершаў – «Вершы спадзявання», якія, безумоўна, адрозніваюцца найбольшай эматыўнасцю і ў якіх напоўніцу раскрыўся талент лірыка Уладзіміра Жылкі. «„Я“, яго перажыванні твораць у нас і радасці і пакуты. Ды ад та-

кога ўяўлення не лягчэй» [1, с. 128], – разважаў паэт, і яго развагі набылі паэтычнае ўвасабленне ў асэнсаванні дылемы, ці можна быць хворым і шчаслівым. *Трывожнасць – салодкасць – лёгкасць – святло – слабасць – пяшчотнасць – пахмурнасць* – такімі эматыўнымі сцэжкамi крочыць лірычны герой у першай частцы цыкла, распачынаючы медытацыю-развагу «аб шчасці гэткім квала-крохкім» [1, с. 90]. *Бледны – пакута – нядужы – ясны* – эматыўныя дамінанты ва ўсведамленні загадкі пачуццяў, сноў «ў душы прапаснай» [1, с. 92] другой часткі. А ў трэцяй кіруюць рухам перажывання вобразы-эматывы *сумота – імгла – напаснасць – мласнасць – злоснасць*, якія адлюстроўваюць нявер'е лірычнага героя ў магчымасць шчасця. Не развейваецца прадчуванне нязбытнасці кахання і ў чацвёртай частцы, напаўняючыся *горыччу – страхам – трывогай* перад недасягальнасцю «надзей вясёлых» [1, с. 93]. Апошняя пятая частка, у якой побач апынуліся «хаўтурнае галошанне» і «лілеі пяшчотных рук», увасобіла ў сабе дыхатамічную сутнасць быцця з наяўнымі ў ёй узаемавыключальнымі з'явамі, што ўваходзяць у лёс чалавека. Такім чынам, эмацэма твора, якая ўвабрала два полюсы перажывання (на адным полюсе – «! каб не ты з усмешкай яснай» [1, с. 92], на другім – «Нашто ж табе піак адпеты» [1, с. 94]), у апошняй частцы нечакана раскрываецца выбухам пачуццяў паміж *страчаннем* і *ўваскрощаннем*. У асэнсаванні страты няздзейснага нібы перакрываваўся прыёмы эпітафіі і панегірыка (са слоў «...Ледзь знаёмы пачуецца гук...» і далей) [1, с. 94–95].

У першай частцы цыкла лірычны герой звяртаецца да Божай Маці: «А мне маліць – мая Марыя, // Прымі малітвы маладыя // І яснасцю душы тваёй // Маю пахмурную напой» [1, с. 91]. Яго бясконцыя закліканні, што адлюстраваліся ў многіх творах, дапамагаюць аўтару перасіліць экзистэнцыяльную фрустрацыю, якая стала ўвасабленнем траўміраванай самасвядомасці. У. Жылка быў не толькі самотнікам, што вечна жаліцца на свой змарнаваны лёс, але ж эматыў самота стаў адным з галоўных вобразаў яго паэзіі. Важна тое, што самотны стан паэт імкнуўся перамагчы творчасцю, нібы з кожным творам памяншаючы яго ўздзеянне на светаадчуванне, «выпісваючы» яго, мінімізуючы прысутнасць ва ўласным быцці. У лісце да Л. Сілаевай ад 1922–1923 гадоў пісаў: «Есть осознание гибели, но оно воспринимается не трагически, а скорей по-животному тупо. Преобладающее настроение – Ночи и Смерти. И хочу философически подвохами оправдать и оценить их» [4, с. 253]. Розныя тыпы асвятлення жыцця – героіка, трагізм, іронія, сентыментальнасць (згодна з В.Я. Халізіевым) нібы загучалі разам у раскрыцці настрояў «ночы і смерці» ў паэзіі У. Жылкі, што пазначылі і лірыку кахання. «Але маё гора, што я не ўмею рабіць нічога вольна і звонка; ёсць у маёй істоце нешта цяжкое, панурае» [1, с. 132–133]. Так, многія вершы перадаюць «цяжкасць» у стратэгіях мастацкай індывідуацыі, што становіцца своеасаблівай эстэтычнай дамінантай у спосабах раскрыцця аўтарскай суб'ектыўнасці – адной са стратэгіяў завяршэння цэлага, якая змясціла разам і трагізм, і элігічны сум.

Усё адзначанае разам дазваляе нам зрабіць выснову аб прэвалюванні ў творчасці У. Жылкі з аднаго боку, рамантычна-героічнага, з другога – элігічнага модусу мастацкасці (мастацкі модус = дамінантная эмацыянальная танальнасць твораў (пафас) + тып аўтарскай эмацыянальнасці). Часта героічнае «я» ў творах выступае часткай калектыўнага «мы», скіраванага ў марах і дзеяннях да адной мэты – стаць вольнымі. Эмацыянальна-эстэтычная сітуацыя прыніжэння і вызвалення з яе паўтараецца ў творах У. Жылкі, вызначаючы кантэкст для героічных учынкаў (верш «Наш лёс, бы кат з рукою забойнай...»).

Ідылічны модус, які мог быць у аснове эстэтычнага завяршэння цэлага, скіраваны на ўзгадненне ўнутранага стану аўтара і знешняга свету, дзе ён жыве і які ўвасабляе ў творах, не змог стаць аб'ектыўнай зададзенасцю па прычыне апісаных раней супярэчнасцей. І калі ён узнаўляецца, то ў творах, дзе візуалізуецца мара, матэрыялізуецца абстрактная ідэя, якая на той час для аўтара была ўтапічнай. Сярод твораў з рамантычна-героічным модусам мастацкасці можна назваць «Меч», «Палімпсест», «Праметэй», «Вершы аб Вільні», «Наш лёс, бы кат з рукою забойнай...» і інш.

У кнізе, падрыхтаванай У. Калеснікам у 1986 годзе, сабрана спадчына У. Жылкі, якая прайшла выпрабаванне часам

Узнікненне ці актуалізацыя элегічнага модусу мастацкасці ў творчасці У. Жылкі выклікана асаблівасцямі яго свядомасці, якая зведала глыбіні адзіноты («Не можна ж так жыць: заўсёды хворы, заўсёды павышаная тэмпература, безнадзейнасць, бяссілліе. Душыць і самотнасць – ні родных, ні блізкіх сяброў і прыяцеляў. Я на ўсім сваім кароткім шляху – адзін. І ў час, калі падымаюся на свае горы, і калі валюся, зніжаюся на сваю зямлю. Адзін ускіпваю радасцю, адзін халадзею тугой» [1, с. 136–137]). Элегічнасць вызначала асноўны пафас твораў, пераважны тып аўтарскай эмацыянальнасці, уваходзіла ў «ідэйна-эмацыянальную ацэнку адлюстраваных грамадска-гістарычных характэрнасцей жыцця» [7, с. 188] і ў выніку стала тыпам мастацкасці, што адлюстроўвае элегічную аўтарскую рэфлексію і яго «светапоглядныя эмоцыі» (згодна з В.Я. Халізевым) і выяўляецца на ўсіх этапах творчасці Уладзіміра Жылкі.

«Мне сапраўды ўсё болей хочацца зямнога, простага, вясковага жыцця: любіць зямныя рэчы» [1, с. 130], – нібы «прыямляю» залішне экзістэнцыяльную музу У. Жылкі, аднак рэалістычнае ўзнаўленне жыцця з балючай яго праўдай найбольш «заззяла» ў філасофска-публіцыстычнай паэме медытацыйнага складу «Тэстамент». Б. Сачанка так апісвае трагічны падзеі ў апошнія гады жыцця паэта: «У чэрвені – ліпені 1930 года у Савецкай Беларусі пачаліся арышты. Аднаго з першых арыштоўваюць і У. Жылку. Месяц прасядзеў паэт у турме, чакаючы выраку. Аслабеў, знядужаў так, што ўрачы, аглядзеўшы яго, далі заключэнне – не будзе жыць, памрэ... У. Жылку адвезлі дадому... Чатыры месяцы ішло змаганне за яго жыццё. І ўсё ж У. Жылкі не памёр – паправіўся. Пачаў выходзіць на людзі. Гэтага толькі і чакалі тыя, хто за ім сачыў. Яго выклікалі ў адпаведную ўстанову, аб'явілі (10 сакавіка 1931 года. – *Аўт.*), што ён асуджаны на пяць гадоў высылкі. <...> Там [ва Уржуме Вяцкай вобласці, цяпер Кіраўскай] адчуваў сябе дрэнна, абвастрылася яго хвароба. Да таго ж, як ён неўзабаве даведаўся, пакінула яго жонка – выйшла замуж за другога – дужэйшага і не «опальнага». І хоць У. Жылкі дапамаглі ўладкавацца на працу спярша ў бібліятэку, потым у школу, гэта не дапамагло. У канцы лістапада 1932 года ён злёг у бальніцу і ўжо не выйшаў з яе – 1 сакавіка 1933 года яго не стала. Перад смерцю ён разаслаў знаёмым паэму, над якой працаваў у апошнія дні жыцця. <...> Патрабавалася некалькі дзясяткаў год, каб упэўніцца, што гэта сапраўды твор Уладзіміра Жылкі. Апошні, што дайшоў да нас... Твор глыбокі, праўдзівы і вельмі мудры, мужны, асабліва, калі ўлічыць, што пісаў ён безнадзейна хворым чалавекам, можна сказаць, на смяротным ложку» [2, с. 166–167]. Тэма місіі песняра-змагара, паэта-адраджэнца праходзіць праз паэму, У. Жылкі падводзіць рахункі, дае крытычную ацэнку ўласнай творчай дзейнасці.

Такім чынам, у паэзіі У. Жылкі ў роўнай ступені перакрываюцца тэндэнцыі рэалізму, рамантызму, неарамантызму і мадэрнізму (у першую чаргу сімвалізму), і што з іх пераважае – цяжка вызначыць. М.І. Мушынскі лічыць, што «рамантызм як асобны кірунак і як самастойны творчы метады беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. не склаўся. Ён існаваў толькі як пэўная стылявая тэндэнцыя ўнутры рэалізму» [8, с. 285]. М.І. Мушынскі называе рамантызм стылявой плыню, мы лічым, што рамантызм не стаў сутнасцю светапогляду, светаўспрымання, светасузірання пісьменнікаў, а таму не вызначаў спецыфіку іх творчага метады, мастацкай карціны свету, не стаў паўнаважным напрамкам у беларускай літаратуры, мы можам гаварыць толькі пра рамантычныя тэндэнцыі ў творчасці асобных пісьменнікаў ці пра выяўленне асобных рамантычных ідэй у творах. І адна з галоўных прычын – прэвалюванне сацыяльна-палітычнага фактару ў вызначэнні асноўных прынцыпаў творчага метады, а таксама прынцыпаў тыпізацыі, адпаведных рэалізму. Канцэпцыя свету і чалавека ў аснове мастацкага адлюстравання была моцна прыцягнута да сацыяльна-грамадскіх працэсаў і палітычных трансфармацый. Таму і ў творчасці У. Жылкі рамантызм увайшоў вельмі важнай гранню – ёю (творчасцю) кіравала характэрнае як гармонія свету, музыка прыроды, радасць ахмялення ад любові да роднага краю.

Фота з адкрытых крыніц

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.05.2022 г.

[СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ]

1. Жылкі У. Пожні: Вершы, пераклады, крытычныя артыкулы / Уклад, прадм. У. Калесніка. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 150 с.
2. Сачанка, Б. Беларуская эміграцыя. Факты і меркаванні / Б. Сачанка // Маладосць. – 1988. – № 10. – С. 151–167.
3. Ярош, М.Р. Беларуская савецкая лірыка / М.Р. Ярош, В.Л. Бечык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 304 с.
4. Жылкі, У. Выбраныя творы / Уклад, прадмова і каментар М. Скоблы. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. – 358 с.
5. Калеснік, У. Задумнасць пілігрыма: уступны артыкул / У. Калеснік // У. Жылкі. Вершы / Склад. У. Калеснік. – Мінск: Беларусь, 1970. – С. 5–14.
6. Гаўрук, Ю. Ступень адказнасці: літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ / Ю. Гаўрук. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 237 с.
7. Поспелов, Г.Н. Теорія літаратуры: учебнік для філол. спец. ун-тов / Г.Н. Поспелов. – М.: Вышш. школа, 1978. – 351 с.
8. Мушынскі, М.І. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства: 40-я – першая палавіна 60-х гадоў / М.І. Мушынскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 343 с.